

EBÛ REYYE'NİN "ADVÂ ALE'S-SÛNNE EN-NEBEVİYYE" ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Zekeriya GÜLER (*)

Kur'ân-ı Kerîm, *sünnet*'e ittibâin lüzum ve önemini bariz bir şekilde beyan eder :

"Rabbın hakkı için, onlar, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem kılmadıkça, sonra da verdiği hükümden dolayı hiçbir sıkıntı duymadan sana bütün teslimiyetleriyle baş eğmeden iman etmiş olmazlar." (1).

"Allâh ve Rasûlü bir işe hüküm verdiği zaman, mü'min bir erkek ve mü'min bir kadın için, kendi işlerinden dolayı Allâh ve Peygamber'in hükümüne aykırı olanı seçme hakkı yoktur." (2).

"Rasûl size ne veriyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da vazgeçin." (3).

Rasûlullâh (s.a.v.)'in da konu ile alâkalı ikaz mahiyetinde hadisleri bulunmaktadır. Kur'ân'ın katiyyeti yanında, mütevâtir olmayan hadislerin zann ifade etmesi gerekçesinden hareketle ileri sürülen ve "Kur'ân'la yetinme" gibi bir akım ve bir probleme de dikkatleri çeken bir hadisi hatırlatmayı uygun bulmaktayız :

"Sakın hâ, sizden birinizi, karnı tok koltuğuna kurulmuş; benim emir ve yasaklarıma ait bir şey kendisine geldiği zaman "biz onu bunu bilmiyoruz, Allâh'ın kitabında ne bulursak ona uyarız" derken bulmayayım." (4).

Peygamberimiz (s.a.v.)'e itaat ve teslimiyetin lüzum ve önemini belirten âyet ve hadisler, *sünnet*'in, teşri'de Kur'ân'dan sonra ikinci temel kaynak olduğunu göstermektedir. Otoriteler, Sünnetin, Kur'ân karşısındaki fonksiyonunu şu şekilde tesbit etmişlerdir :

(*) S. Ü. İlahiyat Fak. Hadis Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

(1) en-Nisâ, 79.

(2) el-Ahzâb, 36.

(3) el-Haşr, 7.

(4) Ebû Dâvûd, Sünne, 5; İmâre, 33; Tirmizî, İlm, 10; İbn Mâce, Mukaddime, 2; Dârimî, Mukaddime, 49; İbn Hanbel, II, 367; IV, 131, 132; VI, 8; eş-Şâfiî, er-Risâle, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, 1940, s. 403, 404; Dârekutni, Sünen, Kahire, 1966, IV, 287.

a) Sünnet, Kur'ân'ın getirdiğini te'yid eder.

b) Sünnet, Kur'ân'da açıklaması yapılmamış mücmel mevzûları tefsir eder.

c) Sünnet, Kur'ân'da hükmü bulunmayan bir konuda hüküm koyar. (5).

Kur'ân - hadîs münasebeti konusunda Prof. Dr. Fazlurrahmân da şu görüştedir: Artık tek gelenek sözlü sünnettir, zira yaşayan sünnet, mevcut olduğu sürece, geçerliliğini artık hadîsten almaktadır ve Hz. Peygamberle, aynı zamanda İslâm ümmetine tebliğ edilip onun tarafından anlaşılacak Kur'ân'la, temelli bir biçimde irtibat sağlamanın tek yolu hadîs'ten geçmektedir. Çünkü hadîs, bir bütün olarak bir tarafa atılsaydı, Kur'ân'ın tarihiliğine ait olan temel, bir vuruşta ortadan kaldırılırdı... (6).

Hâdis - geniş ifadesiyle sünnet - ve ona bağlı olan ilimler; Tefsir, Fıkıh, Siyer ve Kelâm gibi diğer islâmî ilim dalları için kaynak malzeme durumundadır. Bu itibarla Hadîs ve Hadîs ilimleri, asırlar boyunca en geniş ve şümüllü çalışmalara sahne olmuştur (7).

Rasûlullâh (s.a.v.)'in sohbet, talim ve terbiyesiyle yetişen, Rabbânî rızâya mazhar olan ve bir kısmı henüz dünyada iken Cennet'le müjdeleyen sahâbe, tâbiûn ve etbâ'u't-tâbiîn, sünneti muhafaza mevzûunda tarihte misli görülmemiş hassasiyeti göstermişler, hadîs, fetvâ ve icthadların sonraki nesillere intikalinde üzerlerine düşen vazifeyi hakkıyla yerine getirmişlerdir.

Eyyûb es-Sahtiyânî el-Basrî (v. 131/748)'nin "bir hadîs naklettiğin zaman "bırak şunu, bize Kur'ân'dan bahset" diyen kimse bil ki sapıktır, sapıtırıcıdır." (8) şeklinde önemli ikazı, İmam Ebû Hanîfe (v. 150/767)'nin "bırak şu hadîsleri" diyerek itiraz eden lâubâlî birine "eğer sünnet olmasaydı hiçbirimiz Kur'ân'ı anlayamazdık" (9) şeklinde gösterdiği tepki, Süf-yân es-Sevrî (v. 161/777)'nin "Hadîs talebi ve tahsilinden daha üstün bir

(6) Fazlurrahmân, İslâm (çev. Doç. Dr. Mehmet Dağ - Doç. Dr. Mehmet Aydın), Mâ Yenbağî fî Rivâyetih ve Hamlih, thk. Abdurrahman M. Osmân, Kahire, 1968, II, 230 - 235.

(6) Fazlurrahmân, İslâm, (çev. Doç. Dr. Mehmet Dağ - Doç. Dr. Mehmet Aydın), İst., 1981, s. 82, 83.

(7) Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığımız Hadîs Bibliyografyası Doğuş ve Gelişimi (I - IV/VII - X) adlı bibliyografik araştırmamızda başlangıçtan hicrî IV. asrın sonuna kadar, tesbit edebildiğimiz matbû - mahtût yaklaşık 1300 kitâbiyât - bize kadar gelemeyenler de bu rakama dahildir - bu gerçeği isbat etmiş durumdadır.

(8) el-Hâkim, Ma'rifetü Ulûm'l-Hadîs, s. 65; es-Suyûtî, Miftâhu'l-Cenne f'l-İhticâc bi's-Sünne, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut, 1987, s. 52.

(9) Bkz. el-Kâsimî, Kavâidü't-Tahdîs min Funûni Mustalah'l-Hadîs, s. 298.

amel bilmiyorum.” (10) ve İmam eş-Şâfiî (v. 204/819)'nin “Hadis ehlini gördüğüm zaman, sanki Rasûlullâh (s.a.v.)'i görmüş gibi oluyorum.” (11) diyerek, hadîs ve hadîs ilim dallarına verdikleri önem, sözkonusu ilimlerin zabt, tedvîn, tasnîf ve intikali için bir teşvik unsuru olmuştur.

Katî ve fitnenin zuhurundan önce hadîs rivâyeti esnasında sened ve râvîlerin durumu sorulmadığı halde, yalan isnâd ve vaz' hareketinin başladığı zamanlarda sened ve râvîlerin durumunun sorulması, isnâd zincirinin araştırılması, selef-halef ehl-i hadîsin bu konuda ciddiyet ve hassasiyetini ortaya koymaktadır. Onların bu tatbikatı, hadîs ilim dallarından *cerh* ve *ta'dil* ilminin doğuşuna zemin hazırlamış, Zuafâ, Sîkât, Tabakât, Târîhu'r-ruvât ve Tezkira gibi râvîlere ait biyografi kitaplarının telifine sebep olmuştur.

Üzülerek kaydetmek gerekir ki, hayırlı nesil Sahâbe devrinden sonra sünnet çevresinde oluşturulan bir takım şüphe ve tereddütler (12), asrımızda da canlılığını muhafaza etmektedir. Sözkonusu şüphe ve tereddütlerde, müsteşriklerin ve onlardan etkilenen müslüman ilim ve fikir adamlarının payı oldukça büyüktür.

Hadîs ve genel olarak İslâm Târîhi ile ilgili çalışmalarıyla meşhur olan Alman müsteşrik A. Sprenger ve halefi I. Goldziher (ö. 1921)'in Hadîs ilminin ilk yazılı malzemelerini teşkil eden kitâbetü'l-hadîs ve bunu takip eden tedvîn ve tasnîf (13) dönemlerine farklı bakışları, bazı çevrelerde sünnete olan güveni sarsacak kadar etkili olmuştur.

Başta Goldziher olmak üzere müsteşriklerin iddialarından birisi şudur: Gerek sünneti tedvîne teşvik eden ve gerekse bundan meneden hadîsler, bir taraftan ehl-i hadîsin, diğer yandan ehl-i re'y'in birbirine zıt olan kanaatlerini te'yid eden sözler uydurmak üzere giriştikleri yarışların bir neticesidir. Ehl-i hadîs, hadîslerin sıhhati ve onlarla ihticac hususunda ellerinde bir delil bulunması için hadîslerin yazılmasının cevâzına kâil oluyorlar. Ehl-i re'y ise - aksine - hadîsin sıhhatini ve onunla ihticacı in-

(10) İbn Abdilberr, a.g.e., I, 56; el-Kettâni, er-Risâle el-Mustatrafe, İst., 1986, s. 219.

(11) et-Kettâni, a.g.e., s. 221.

(12) Tarih boyunca eski - yeni hadîs inkarcıları veya şüphecileri hakkında bkz. Fazlurrahmân, a.g.e., s. 78, 82, 315 vd.

(13) Tedvîn: Muhtelif sahâbiler tarafından rivâyet edilmiş ve dağınık halde bulunan hadîslerin, kitaplarda toplanmasını ifade eden dönem. Tasnîf: Belli bir sisteme göre düzene konulmamış olan müdevven hadîslerin, müsnedlerde olduğu gibi sahâbî râvîlerinin isimleri altında biraraya getirilmesi veya musanneflerde olduğu gibi belli bâb ve konulara göre telif edilmesini ifade eden dönem.

kar edebilmek için hadislerin yazılmaktan nehyedildiğini ve yazılmadığını ileri sürüyorlar (14).

"Nedense bir defa tasavvur etmiş olduğu neticeye varmak için bazı garip izahları vardır" diyerek, Goldziher'in hareket noktasının peşin fikir ve şartlı yaklaşımdan kaynaklandığını tesbit eden Fuâd Sezgin, adı geçen müsteşrikin konu ile alakalı tezat teşkil eden görüşlerini sözkonusu ederek tenkid etmektedir (15). Müsteşriklerin, İslâmî araştırmalardaki genel tavrını şu beyt canlı bir şekilde tasvir eder :

إذا رأوا هجرة طاروا بها فرحا
منى وما علموا من صالح دفتوا

(16)

Genellikle Peygamber (s.a.v.), sahâbe ve tâbiûn devrinde yazılmış olan küçük çaptaki ve az sayıda hadis ihtiva eden mecmualar, şeklinde tarif edilen *Sahifeler*, hadis müdevvenâtının temelini teşkil etmiş ve tas-nîf döneminin mahsûlü olan bazı hadis literatürünün içinde bize kadar ulaşmıştır :

a) Ali b. Tâlib (40/660)'in Sahîfesi (17);

b) Semura b. Cündeb (60/679)'in Sahîfesi, İbn Hanbel'in Müsned'inde V, 7 - 23. (18);

c) Abdullâh b. Amr b. el-Âs (63/682)'in Sahîfesi, İbn Hanbel'in Müs-ned'inde, II, 178 - 227. (19);

d) Câbir b. Abdillâh (78/697)'in Sahîfesi, İbn Hanbel'in Müsned'inde, III, 292 - 400. (20) yer almaktadır. Müstakil ve aslî hüviyetiyle bize kadar

(14) Bkz. Subhî es-Sâlih, Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları, çev. M. Yaşar Kan-demir, Ankara, 1973, s. 28. (Goldziher, Etüdes Sur la Tradition İslamique, p. 245 - 250'den naklen).

(15) Bkz. Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, İst., 1956, s. 11 vd.

(16) Beyt, şu manaya gelmektedir: "Onlar benden bir sürçme gördükleri zaman sevinçten uçarlar, dörtköşe olurlar. Din ve millete faydalı gördükleri şahısları da yerin dibine geçirirler."

(17) Buhârî ve Müslim gibi otoriteler tarafından da rivâyet edilen Sahife'yi Dr. Rif'at Fevzi Abdulmuttalib, "Sahîfetü Ali b. Tâlib an Rasûlillâh (s.a.v.) Dirâseten Tevsîkiyyeten Fıkhîyyeten" adıyla neşretmiştir. (I. baskı, Dâru's-Selâm, 1986).

(18) Fuâd Sezgin, Târihu't-Turâs el-Arabî (G.A.S.), Mısır, 1977, I, 120.

(19) Sezgin, a.g.e., I, 119. Burada Muhammed Seyfuddin Aliş'in "Müsnedü Abdillâh b. Amr el-Âs ve Sahîfetühü es-Sâdika" isimli master çalışmasını ha-tırlatmak isteriz. (Bkz. Muhammed Accâc el-Hatîb, Usûlü'l-Hadis, Lübnan, 1967, s. 194, 462).

(20) Sezgin, a.g.e., I, 120, 121.

gelebilmiş hadis mecmualarının en eskisi, Hemmâm b. Münebbih (101/719)'in Sahîfesidir. Bizzat Ebû Hüreyre (58/677) tarafından talebesi Hemmâm b. Münebbih'e arz edilen (21) ve yazma bir-kaç nüshası bulunan sahîfe, Prof. Dr. Muhammed Hamidullâh tarafından Berlin Şam nüshaları esas alınarak ilk defa Mecelletü'l-Meomai'l-Arabî'de neşredilmiştir. 132 hadis ihtiva eden bu son derece önemli Sahîfe, "Muhtasar Hadis Târihi ve Sahîfetü Hemmâm b. Münebbih" adıyla dilimize de kazandırılmıştır.

Bu çalışmalar, "sömürgeciliğin keşif kolları" diye tavsif edilen müsteşriklerin ve onların İslâm ülkelerindeki dâî (propagandist) ve sözcülerinin iddia ettikleri gibi, sünnetin, tedvîn dönemini içine alan h. II. asırda yalnız şifâhî rivâyetler kanalıyla tesbit ve takyid edilmeyip aksine I. asırda sahâbe ve tâbiûn râvîlerinin, hadislerin yazıya geçirilmesinde (kitâbetü'l-hâdîs) mesâî sarfettiklerini göstermektedir. Fazlurrahmân (22), konu ile alakalı şu bilgileri vermektedir: İsnâdın hadis metinlerinde görülmesi muhtemelen I/VII. yüzyılın sonlarına rastlar. Bu tarih aynı zamanda tedricen Hadîsin resmen yazılı bir disiplin olarak bütünüyle ortaya çıktığı tarihtir. Bununla birlikte II/VIII. yüzyılda resmî bir disiplin olmadan önce, hadislerin yazılı hale getirilmesi olayının hiç değilse takriben 60 - 80/680 - 700 yıllarından itibaren mevcut olduğu hususunda kuvvetli, doğrudan doğruya ve dolaylı deliller bulunmaktadır.

Hadis tarihinin sağlam temellere dayandığını gösteren ve giriş niteliğinde olan bu bilgilerden sonra, sünnet konusunda farklı anlayış, yorum ve düşünceleri olan Mahmûd Ebû Reyre (23)'nin bazı iddîaları ve bunlara verilen cevaplara geçmeden önce, müellifin "Advâ ale's-Sünne el-Muham-

mediyye"

اضواء على السنة المحمدية
(اودفاع الحديث)

adlı

eserinden söz etmek yerinde olacaktır.

(21) M. Accâc, Hemmâm'ın Ebû Hüreyre'den yazdığını kaydetmektedir. Bkz. Usûlu'l-Hadis, s. 200, 201; Ebû Hüreyre Râviyetü'l-İslâm, Mektebetü Vehbe, 1982, s. 115 vd.

(22) Bkz. İslâm, s. 66.

(23) Arabistanlı genç araştırmacı Muhammed Tâhir Hakim (bkz. Sünnetin Etrafındaki Şüpheler, çev. Hüseyin Aslan, Pınar yayınları, İst. 1985, s. 68 dipnot.), Ebû Reyre hakkında şu kısa bilgiyi vermektedir: Çağdaş Mısırlı bir yazardır. Hür düşünce ve ilmî araştırma adı altında sünneti yermesi ve aşırı derecede sapmasıyla tanınmıştır. Yakın geçmişte öldü.

Nâsiruddîn el-Elbânî de (bkz. Silsiletü'l-Ehâdis ed-Daife, I, 11 dn.) Ebû Reyre'nin, hadis ve hadis tarihini bilmemesi bir tarafa, İslâmın temel prensip ve kaidelerini bilmediğini ifade etmektedir.

Birkaç kez basılan eser, yazar tarafından yeniden gözden geçirilerek ilaveli III. baskısı Mısır'da Dâru'l-Maârif matbaasında yapılmıştır. Tâhâ Hüseyin'in tanıtım ve takdimini yaptığı eser, orta boy olup 422 sahifedir. Kitap, "Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması (Hadis Mudafası)" adıyla Muharrem TAN tarafından dilimize de terceme edilmiştir. İstanbul 1988'de Yöneliş yayınları arasında çıkan bu kitap, 440 sahifedir.

Advâ, ilk neşredildiğinde özellikle Arap - İslâm âleminde büyük yankılar uyandırmış, bir çok müellif tarafından hadisi mudâfaa adına ciddi reddiyelerin yazılmasına sebep olmuştur. Reddiye olarak görebildiğimiz çalışmaların bir kısmı şunlardır :

1. Dr. Mustafa es-Sibâî, es-Sünne ve Mekânetühâ fi't-Teşrî'l-İslâmiyyi, Kahire, 1961;
2. Muhammed Abdurrazzâk Hamza el-Mekkî, Zulumâtü Ebî Reyve Emâme Advâi's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire, 1379;
3. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Yemânî el-Muallimî el-Mekkî, el-Envâr el-Kâşife limâ fi Kitâb-ı Advâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye mine'z-Zelel ve't-Tadlîl ve'l-Mucâzeze, Kahire, 1378 (24).
4. Abdulmun'im Sâlim el-Alî el-Izzî, Difâ' an Ebî Hüreyre, Bağdat, 1973 (25).
5. Dr. Muhammed Accâc el-Hatîb, Ebû Hüreyre Râviyetü'l-İslâm, Mektebet ü Vehbe, 1982.
6. Dr. Muhammed Ebû Şehbe, Difâ' anî's-Sünne ve Reddu Şübehi'l-Müsteşrikîn ve'l-Küttâb el-Muâsırîn, Kahire, 1967.
7. Muhammed Tâhir Hakîm, Sünnetin Etrafındaki Şüpheler, çev. Hüseyin Aslan, Pınar yayınları, İstanbul, 1985.
8. M. Mustafa el-A'zamî, Dirâsât fi'l-Hadîs en-Nebevî ve Târîhi Tedvînih, Beyrut, 1980 (26).

(24) Abdulmun'im Sâlih, "bana göre reddiyelerin en mükemmeli budur" demektedir. Bkz. Difâ' an Ebî Hüreyre, Bağdat, 1973, s. 10.

(25) Daha önce sıraladığımız reddiyelerin de malzeme olarak kullanıldığı bu eser, hacım ve muhteva itibarıyla dikkatleri çekmektedir.

(26) Eserin 21 - 41 arası (20 sahife) doğrudan konuyla ilgili olup, Doç. Dr. Abdullâh Aydınî tarafından "Sünnetin Geçmişte ve Günümüzde İhmali Me-selesi" adıyla terceme edilmiştir. (A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8. sayı, Erzurum, 1988.)

EBÛ REYYE'NİN BAZI GÖRÜŞLERİ VE BUNLARA VERİLEN CEVAPLAR

a) Sarih aklın kabul edemeyeceği ve sahih ilmin isbat edemeyeceği bir çok hadislerin tefsir, târih gibi kitaplarda bulunması, eser (Advâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye) in telif sebebi olmuştur (27).

Cevap: Sözkonusu kitaplar, hadislerin tedvînini esas alan ana kaynaklar değildir. Hadislerin değerlendirilmesinde ölçü olabilecek kaynak, ihtisas ve tahkik ehli olan muhaddislerin eserleri olmalıdır (28).

b) Güçlü arap dil ve edebiyatçılarının kullandığı kelime veya cümleleri okuduğum zaman belâğat ve fesâhatinden dolayı hayretle sarsıldığım halde, Nebî'ye nisbet edilen bazı sözlerde bu özelliği görmedim. Bu tür sözler, "dâd" harfini en belîğ ve en fasîh bir eşkilde telaffuz eden, en güzel bir şekilde doğruya davet eden... bir Peygamber (s.a.v.) den nasîl çıkabilir, diye hayretle karşıladım (29).

Cevap: Bu durum garîb, zayıf ve münker rivâyetlerde olabilir. Sahih rivâyetlerde ise fesâhat ve nübüvvet nurları mevcuttur. Bu noktada kriter, Ebû Reyye gibilerin değil, güçlü filologlar, edebiyatçılar, derin ve ciddi âlimlerin zevkidir. "Ağızı acı olan kimse, tatlı ve soğuk suyu acı bulur." Muallim ve mürebbî olan Nebî, bazı hallerde kabîlelerin konuştuğu lehçelerden şâzz lafızları da kullanarak anılabilecekleri şekilde konuşurdu. Kaldı ki "belâğat" denilen şey, kelâmın muktezâ-i hâle mutâbık olmasıdır. Rasûlullâh (s.a.v.) da bu durumu gözönünde bulundurarak bazan yaygın olmayan mahallî kelimeler kullanırdı... (30).

c) Peygamber (s.a.v.), Kur'ân (vahy) için katipler edindiği halde, hadisler için edinmemiştir... (31). Sahih hadisler, hadislerin yazılmasını yasaklamaktadır. Kitâbetü'l-hadis (hadislerin yazıya geçirilmesi), Peygamber'in vefâtından 100 yıl sonra II. asırda gerçekleşmiştir (32).

Cevap: Girişte belirttiğimiz gibi, sahâbe devrine ait yazılı bazı hadis mecmuaları zamanımıza kadar gelebilmiştir. Hadislerin yazılmasıyla alâkalı aralarında teâruz ve tenâkuz görülen sahih rivâyetler bulunmaktadır. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.), Rasûlullâh (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu nakleder: "Benden Kur'ân'dan başka hiçbir şey yazmayınız. Kur'ân'dan başka bir şey yazmış olan yazdığını derhal silsin. Ama(yazmaksızın) benden hadis rivâyet ediniz. Bunda bir zorluk ve bir sakınca yoktur. Bile bile kim

(27) Ebû Reyye, Advâ, III. baskı, Kahire, s. 19.

(28) es-Sîbâî, es-Sünne, Kahire, 1961, s. 283 vd.; M. Abdurrazzâk, Zulumât, s. 7.

(29) Ebû Reyye, a.g.e., s. 19.

(30) el-Muallimî, el-Envâr el-Kâşife, Kahire, 1378, s. 8, 9; M. Abdurrazzâk, Zulumât, Kahire, 1379, s. 8, 9.

(31) Ebû Reyye, Advâ, s. 20, 46, 52.

(32) Ebû Reyye, a.g.e., s. 23.

bana isnâd ederek yalan uydurursa Cehennemdeki yerine hazırlansın." (33). el-Hudrî, bir münasebetle de "Biz, teşehhüd ve Kur'ân'dan başka bir şey yazmazdık" (34) demektedir. Abdullâh b. Amr (r.a.) da şunu rivayet eder: "Rasûlullâh (s.a.v.)'dan işittiğim her şeyi ezberlemek maksadıyla yazıyordum. Kureyş beni bundan nehyetti ve "Rasûlullâh (s.a.v.) gazap ve rıza (kızgınlık ve sükûnet) hallerinde konuşan bir insan iken sen ondan duyduğun herşeyi yazıyor musun?" dediler. Bunun üzerine yazmaktan vazgeçtim. Durumu Rasûlullâh'a arzettim. Parmağıyla işaret ederek: "Yaz, canım elinde olan Allâh'a yemin ederim ki, bundan haktan başka bir şey çıkmaz" buyurdu (35). Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "İlmi yazı ile kaydediniz" (36) buyurduğu sâbittir.

Hadislerde müteâriz görünen kitâbetü'l-hadis meselesini izah için cumhûr, sünnetin sünnetle neshedilmesi keyfiyeti üzerinde durmuştur. Buna göre yazılmasına izin veren hadis, yasaklıyan hadisten sonra vârid olmuştur. Nitekim el-Hattâbî (v. 388/998), nehyin önce olması kuvvetli ihtimâldir. Son durum yazıya izin vermektedir. Peygamber (s.a.v.)'in Kur'ân âyetleriyle karışıp okuyanı şaşırtmaması için Kur'ân'lâ birlikte hadislerin aynı sahifeye yazılmamasını söyleyenler de olmuştur. Ama bizzat yazıya geçirilmesinin yasaklanması sözkonusu değildir. Kaldı ki Rasûlullâh (s.a.v.), ümmetine tebliği emretmiştir... Bu gerçeği selef-halef hiçbir âlimin inkar etmemesi, hadisin yazılmasının cevâzını gösterir (37) diyerek, probleme açıklık getirmektedir.

Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1070), Safvân ve el-Evzâî'den "... bu yüce ilmi ağızdan almak suretiyle müzâkere ediyorlardı. Kitaplara geçince nûru gitti ve ehli olmayanlara intikal etti" şeklinde sözler naklettikten sonra, hadislerin yazıya geçirilmesi ve bunu takip eden tedvîn döneminin tabii gelişimini şöyle değerlendirir: Hadislerin yazıya geçirilmesi, bir müddet

(33) Müslim, Zühd, 72; İbn Hanbel, Müsned, III, 12, 21, 39, 65.

(34) Ebû Dâvûd, İlm, 3.

(35) Ebû Dâvûd, İlm, 3. Ahmed Muhammed Şâkir, hadisin sahih olduğunu söyler.

(36) İbn Abdilberr, Câmiu Beyânî'l-İlm, I, 86; el-Hatîb el-Bağdâdî, Takyidu'l-İlm, thk. Yûsuf el-İş, Beyrut, 1974, s. 68 - 72, 88, 92, 96, 97.

(37) Meâlimu's-Sünen Şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd, İst. 1981, IV, 61. Başka izah ve çözüm yolları için bkz. er-Râmehurmuzî, el-Muhaddisu'l-Fâsil, Beyrut, 1971, s. 385 vd.; el-Beyheki, Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, 1969, I, 58 vd.; el-Hatîb, Takyid, s. 57, 93; Accâc, Usûl, s. 142 vd. Ayrıca Accâc, konu ile alakalı "es-Sünne Kable't-Tedvin" adlı ciddi bir çalışma yapmış bulunmaktadır.; Rif'at Fevzî, Tevsiku's-Sünne fi'l-Karni's-Sâni el-Hicrî Üsûsühû ve't-Ticâhuhû, Mısır, 1981, s. 43 vd.; Sahifetü Ali b. Ebi Tâlib, s. 39 - 50; Sezgin, Buhârinin Kaynakları, s. 5 vd.; Abdülğaniyy. Hucciyye, s. 392 vd. Subhî es-Sâlih, a.g.e., s. 13 vd.; Koçkuzu, Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi, s. 243 - 252.

nâhoş karşılandıktan sonra, geniş çapta tatbik sahası buldu ve ehl-i hadîs, hadisleri sahîfe (broşür)ler halinde tedvin etmeye başladı. Çünkü rivâyetler yayılmış, isnadlar uzamış, ricâlin isim, künye ve nisbetleri çoğalmış, sened ve metinlerin ifade tarzı muhtelif şekiller almış, netice itibarıyla insan hâfızası şu saydıklarımızı zabtedebilmekten âciz kalmıştı. Durum böyle olunca şu zamanda yazılı hadis ilminin, sadece hâfızaya dayanan ilimden daha sağlam olduğu hakikati ortaya çıktı. Kaldı ki, Rasûlullâh (s.a.v.), hâfızası zayıf olanlar için hadislerin yazılması konusunda izin vermişti. Sahâbe, tâbiûn ve bunları takib eden nesillerin tatbikatı da bu şekilde devam etmişti (38).

Ebû Reyve, ez-Zehebî (748/1347)'den şu hâdiseyi nakleder: İbn Ebî Mûleyke (el-Mekki v. 117/735)'nin mursal rivâyetlerinden biri de şudur: Ebûbekr es-Siddîk, Nebî'nin vefâtından sonra sahâbeyi toplayarak şöyle demiştir: Siz, Rasûlullâh'dan ihtilaf ettiğiniz hadisleri rivâyet ediyorsunuz. Sizden sonrakiler daha çok ihtilaf edeceklerdir. Öyleyse Rasûlullâh'dan hiçbir hadis rivâyet etmeyin. Size bir şey soran olursa "sizinle bizim aramızda (önümüzde) Allâh'ın kitâbı var, onun helâlini helâl, harâmını da harâm kabul ediniz" deyin (39).

Ancak ez-Zehebî, bu hâdiseyi verdikten sonra şu değerlendirmeyi yapar: İbn Ebî Mûleyke'nin rivâyeti, Ebûbekr es-Siddîk'in maksadının rivâyet kapısını kapatmak değil, haberlerde tesebbüt ve taharrî olduğunu gösterir. Çünkü Ebûbekr'e cedde (nine)nin mirastaki payı sorulduğu vakit, hükmü Kur'ân'da bulamayınca sünnette olup-olmadığını araştırır. Nihâyet kendisine alâkalı hadîsi rivâyet eden sika râvi ile yetinmemiş (ya-

nında başka birinin bulunup-bulunmadığını sorarak) *هل معك شيك*

bir başka sikanın da desteğini almak istemiştir (40). O, (hadîsi bir tarafa bırakarak) hâricilerin dediği gibi "Allâh'ın kitâbı bize yeter"

حسبنا كتاب الله

dememiştir (41). Dolayısıyla Ebû Reyve,

kaynaklardan nakil ve ıktibasda bulunurken daha çok kendi görüş ve anlayışını destekler mahiyette olan rivâyetleri malzeme olarak kullanırken,

(38) Takyid, s. 64 vd. Krş. Siddik Hasen, Ebcedu'l-Ulüm, Dimesk, 1978, I, 177 vd. Sezgin, Buhârinin Kaynakları, s. 16.

(39) Advâ, s. 46, 53.

(40) Ninenin mirastaki 1/6 (südü) payını rivâyet eden sahâbî, el-Muğira b. Şu'be ile Muhammed b. Mesleme'dir. Rivâyet için bkz. Ebû Dâvûd, Ferâiz, 5; Tirmizî, Ferâiz, 10, 11; İbn Mâce, Ferâiz, 4.

(41) ez-Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, Haydarabad, 1956, I, 3. Krş. el-Muallimî, el-Envâr, s. 53.

sözkonusu haber ve rivâyetleri değerlendirmeye tâbi tutan müellifin yorum ve izâhını gözardı etmektedir.

d) "Kim bana bile bile (müteammiden) yalan isnâd ederse Cehen-nemdeki yerine hazırlansın" hadîsini okuduğumda, doğruluğu emreden ve yalanı şiddetle yasaklayan bir Peygamber'den sâdir olamayacak şu "bile bile: Müteammiden" kaydından dolayı şaşırıp kaldım... Çünkü "kizb", bir şeyi vâkıanın hılâfına haber vermektir. Amden olsun-olmasın değişmez (42). Bu hadisin mahiyetini uzun süre araştırdıktan sonra, "mü-teammiden" kelimesinin, sahâbe büyüklerinin rivâyetleri arasında gelmediğini gördüm. Böyle olunca bu kelime, hata, vehim, galat veya sûi fehîm-den kaynaklanan eksik rivâyetlerinde mesned kullanmak üzere... ya id-râc yoluyla hadîse girmiş ya da hadîs uyduranlar tarafından ilave edilmiştir. Ki onlar bunu, insanların kendilerine güvenmelerine ve sözlerine dayanak olması için kasıtlı olmayan uydurmalarında yaptıklarına delil getireceklerdir (43).

Cevap : Hadîs, "müteammiden" kaydı olmaksızın "من كذب على

ve bunu destekleyen "من قال على ما لم اقل" rivâyetiyle sahâbe büyükleri ve diğerlerinden geldiği gibi, "müteammiden" kaydıyla "من تعد على كذبا" ve bunu destekleyen "من كذب على متعمدا"

rivâyetiyle de - tevâtür derecesinde - gelmiştir (44). Hadiste geçen "mü-teammiden" lafzının sahih olduğunu ifade eden el-Elbânî (45), Ebû Reyve'yi şiddetle tenkîd eder : "el-Advâ" adlı kitabın yazarının, "müteammiden" lafzını inkar etmesi, yalnız hadisi ve hadîs tarîklerini bilmediğini göstermez, aynı zamanda şeriâtın temel prensip ve kâidelerini bilmediğini de gösterir.

e) Buhârî -ki hadîs ricâlinin şeyhidir, kitabı cumhur nezdinde şöhet bulunduğu gibi - Allâh'ın kitâbından sonra en sahih kitaptır ve hadîsleri manâ yoluyla rivâyet etmiştir (46). Hatîb el-Bağdâdî, Buhârî'den şunu nakleder: Nice hadîsler var ki, Basra'da duydum Şam'da yazdım, Şam'da duydum Mısır'da yazdım. Buhârî'ye "Ey Ebû Abdillâh tamamıyla mı?" şeklinde soru soruldu. Bu soru üzerine Buhârî sükût etti (47).

(42) Ebû Reyve, Advâ, s. 19 vd.

(43) Advâ, s. 22, 61 vd.

(44) Hadîs için bkz. Buhârî, İlm, 38; Cenâiz, 33; Enbiyâ, 50; Müslim, Zühd, 72; Ebû Dâvûd, İlm, 4; Tirmizî, Fiten, 70; İlm, 8, 13; Tefsîr, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 4; İbn Hanbel, Müsned, I, 70; Dârimî, Mukaddime, 25, 46.

(45) Bkz. Silsiletü'l-Ehâdis ed-Daife, I, 11 dipnot.

(46) Ebû Reyve, Advâ, s. 21.

(47) Ebû Reyve, a.g.e., s. 92 dipnot.

Manâ ile hadis rivâyetinde şüphesiz din, dil ve edebiyat açısından büyük zararlar meydana gelmiştir. Böylece onlar, takdim - tehirle nazmı bozulan, lahn veya hata isabet etmiş olan hadisleri rivayet etmeyi ve hadîsin bir kısmını alıp bir kısmını almamayı kendilerine mubah gördüler (48).

Cevap: Manâ ile hadis rivâyetini (er-Rivâye bi'l-ma'nâ) İbn Sîrîn, Sa'leb, Ebûbekr er-Râzî ve - bir rivâyete göre - İbn Ömer mutlak olarak caiz görmezlerken, sahâbeden Alî, İbn Abbâs, Enes b. Mâlik, Ebu'd-Derdâ, Vâsile b. el-Eska' ve Ebû Hüreyre gibi râvîler, tâbiundan Hasen el-Basrî, eş-Şa'bî, Amr b. Dînâr, İbrâhîm en-Nehaî, Mücâhid ve İkrime gibi zatlar caiz görmüşlerdir. Tâbiundan İbn Sîrîn, el-Kâsım b. Muhammed, Racâ b. Hayve ise (orijinal) lafızıyla rivâyet hususunda titiz davranmışlardır (49).

Ebû Reyve manâ ile rivayeti câiz görenlerin gerekçelerini şu şekilde nakleder: Sahâbe, yazmaksızın ve tekrar etmeksizin hadisleri dinlerler, bir kaç yıl sonra onu rivâyet ederlerdi. Herkes bilir ki, bizzat metin (kolayca) zabtedilmez, sadece manâsı kalır. Bunun yanında, hâdise tek olduğu halde, muhtelif lafızlarla vârid olan hadisler de çoktur. Bütün bunlar, manâ ile naklin cevâzını göstermektedir. Kaldı ki, Kur'ân lafzında olduğu gibi, hadis lafzıyla ibâdet edilecek de değildir. Manâ zabtedilebilirse maksud olmayan lafızların kaybolması zarar vermez (50).

Ancak Ebû Reyve, "Acaba zabtedildi mi? Heyhât" diyerek (51) şüphe ve tereddüdünü gizliyememektedir. Halbuki hâfıza, zeka, fehim ve idrakleri farklı olmakla birlikte, - Allâh'ın lütuf ve ihsaniyle - sahâbenin benzeri görülmemiş sağlam hâfıza ve keskin zekâyâ sahip olmaları, nebevî terbiye ve hasletlerin kazandırdığı şuur ve hassasiyetle dini kendilerinden sonraki nesillere nakil ve tebliğ gayretleri, sözkonusu şüphe ve tereddütlere mahal bırakmamaktadır. Kaldı ki, unutan, eksik veya yanlış hatırlayan sahâbî râvîler, bilen diğer sahâbîler tarafından ikaz ediliyordu (52). Burada, kısmen veya tamâmen zabtedilemediğinden dolayı zamanımıza kadar gelememiş hadisler sebebiyle, din, gereği gibi açıklanamamıştır, şeklinde mukadder bir soru veya itiraz da yersizdir. Kur'ân, Allâh tarafından muhafaza edildiği gibi, dîni anlamamıza imkan verecek kadar kâfi derecede sünnet de muhafaza edilmiştir. İbn Hazm (456/1063),

(48) Ebû Reyve, a.g.e., s. 21, 22. Burada müellif, manâ ile hadis rivâyetinin zarar ve tahrîbâtını maddeler halinde saymaktadır.

(49) Bkz. Advâ, s. 77 - 80. Krş. el-Muallimî, el-Envâr, s. 80 - 82. Konu ile alakalı geniş bilgi için bkz. er-Râmehurmuzî, el-Muhaddisu'l-Fâsıl, s. 530 vd.; el-Beyheki, Ma'rifetü's-Sünen, I, 41 vd.; Rif'at Fevzi, Tevsik, s. 415 - 430.

(50) Ebû Reyve, a.g.e., s. 80.

(51) Ebû Reyve, a.g.e., s. 80 dipnot.

(52) ez-Zerkeşi el-Mısri (794/1391)'nin, bu meseleleri konu alan "el-İcâbe li İrâdi mâ İstedrakethu Âişe ale's-Sahâbe" adlı önemli bir eseri mevcuttur.

"Zikri biz indirdik biz, onu koruyan da bizim" (53) âyetinde geçen "zikr" kelimesinin sünnete de şâmil olduğunu belirterek (54), konunun önemine işaret etmektedir.

f) Muhaddisler, sened tenkîdine önem verdikleri halde, metin tenkîdine önem vermemişlerdir (55). Hadis imamlarının birçoğu metin tenkîdine temas etmiştir. Ancak bunlar, sened tenkîdine temas edenlere nisbetle gâyet azdır... (56).

Cevap : Subhî es-Sâlih, konu ile alâkalı doyurucu bilgi vermektedir: Muhaddislerin mevzû hadîsin alâmetleri olarak saydıkları bütün deliller metinle ilgilidir. Gramer hatası ve ifade bozukluğu, akıl prensiplerine ve hisse aykırılık, va'd ve va'id mevzûlarındaki ölçsüzlük ve aşırılık, hadîsin belîğ ifâdesinin, usulcülerin veya kelamcılarının kapalı ve anlaşılması güç sözlerine benzemesi, devlet idâresine hâkim olan zümreye yaklaşmak arzusuyla uydurulmuş olması, işte bütün bunlar Hz. Peygamber (s.a.v.)'e yakışmayan sözlerin onun hadîsleri arasına sokulması itibariyle hadîs metnini ilgilendiren hususlardır... Bütün bunlar bizi zarûrî bir neticeye götürmektedir: Bu durumlar karşısında muhaddislerin daha çok sened üzerinde mi, yoksa metin üzerinde mi durduklarını tayin etmek gerekirse, kesin olarak söylenecek söz, onların metin üzerinde daha çok durduklarını beyan etmek olacaktır; çünkü sened bizi asıl söze ve metne götüren bir vesîleden ibarettir. Bütün bunlara her çağda râvîlerin takvâları, hadîs öğrenmek için katlandıkları eziyetler, hadîsin değerini hakkıyla anlayışları, hadîsleri dinin temeli kabul etmeleri ilave edilecek olursa diyebiliriz ki, muhaddislerin icâd ve tatbîk ettikleri böylesine hassâs bir metodun târihte bir eşi ve benzeri yoktur (57).

Metin tenkîdi için İbn Şâhîn el-Bağdâdî (385/995)'nin şu değerlendirmesini misal verebiliriz: Rasûlullâh (s.a.v.), "Sizden biriniz içtiği zaman bir nefesle içsin." Enes b. Mâlik ise Rasûlullâh'ın her yudumda besmele çekerek üç defada su içerken ve en sonunda da Allâh'a hamdederken gördüğünü rivâyet etmektedir. Burada Enes b. Mâlik rivâyeti, önceki hadîsi neshetmiş olsa gerektir. Çünkü bu durum, Rasûlullâh'ın ahlak (yaşayış ve davranış)ına daha uygundur. Önceki hadîsin isnâdı daha sahîh olsa da (58).

(53) el-Hicr, 9.

(54) Bkz. İbn Hazm, el-İhkâm, Beyrut, 1985, I, 96, 97; Abdülganiy Abdülhâlik Hucciyetü's-Sünne, s. 389 - 392.

(55) Ebû Reyve, Advâ, s. 17, 285, 289.

(56) Ebû Reyve, Advâ, s. 292.

(57) Hadîs İlimleri, s. 246, 247.

(58) İbn Şâhîn, Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuh, Reşid Efendi Ktp. (İst.), No. 120, v. 210a. Hocam Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu, bu yazma nüshayı diğer nüshalarla karşılaştırarak neşre hazır hale getirmektedir.

g) Hadis ricâli, Ebû Hüreyre'nin sadece 1 yıl 9 ay (59) Peygamber'e musâhabet etmesine rağmen, Peygamber'den en çok hadis rivâyet eden bir sahâbî oluşunda ittifak etmişlerdir. İbn Hazm, Bakıyy b. Mahled'in Müsned'inin ihtiva ettiği 5374 Ebû Hüreyre hadîsinden 446 sını Buhârî'nin rivâyet ettiğini kaydetmektedir (60).

Ebû Hüreyre, -diğer sahâbîlerin yaptıkları gibi- muhabbet ve hidâyet için Rasûlullâh'a musâhabet (eşlik) ettiğini söylememiş, ancak karın tokluğuna ondan ayrılmadığını söylemiştir (61).

I. Goldziher (62) de Ebû Hüreyre hakkında şunları söyler: ... Gevezelik etmekle (63) itham edenlere karşı kendisini bazan müdafaaya mecbur kalmıştır. Bu haller münekkitleri bûs-bütün kuşkulandırmış ve şüpheliğe götürmüştür. Fakat şunu da hesaba katmamız lâzımdır ki, kendisine isnad edilmiş olan hadislerin çoğu (64), sonraları uydurularak onun namına izâfe edilmiştir (65).

Cevap: Ebû Hüreyre çok hadis rivâyet etmekten doğan suçlamayı şöyle cevaplandırmıştır: Halk, "Ebû Hüreyre çok hadis rivâyet ediyor" deyip duruyorlar. Halbuki Allâh'ın kitabında şu iki âyet olmasaydı tek bir hadis rivâyet etmezdim. Sonra Ebû Hüreyre "Şüphesiz, indirdiğimiz o açık açık âyetlerimizi ve doğruyu - biz kitapta onu insanlara çok açık bir şekilde bildirdikten sonra - gizliyenler yok mu? İşte onlara hem Allâh lanet eder hem de lanetçiler lanet eder. Ancak tevbe edenler, durumlarını düzelterler ve (hakikati gizlemeyip) iyice açıklıyanlar başka. Ben artık onların günahlarından geçerim. Ben tevbeyi en çok kabul edenim, en çok esirgeyen'im" (66) âyetlerini okuyarak şöyle derdi: Muhâcir kardeşlerimiz çarşılarda alış-veriş, Ensâr kardeşlerimiz de malları ve bağ-bahçelerini meşgul olurlarken Ebû Hüreyre, boğazı tokluğuna Allâh'ın Rasûl'ü ile beraber olur, onların bulunamadıkları meclislerde hazır bulunur ve onla-

(59) M. Accâc, Ebû Hüreyre'nin Rasûlullâh'ın sohbetiyle 4 yıl, 33 gün müşerref olduğunu isbat etmektedir. Bkz. Ebû Hüreyre Râviyetü'l-İslâm, III. baskı, Mektebet ü Vehbe, 1982, s. 172.

(60) Ebû Reyve, Advâ, s. 200, 201.

(61) Ebû Reyve, Advâ, s. 197.

(62) M. Abdurrezzâk el-Mekki, Goldziher için "Aduvullâh", Ebû Reyve için de "Aduvvu's-Sünne" ünvanını kullanmaktadır.

(63) el-İksâr kelimesi, lügatte "gevezelik etmek" manâsına gelmekle birlikte, burada "çok hadis rivâyet etmek" manâsındadır. Dolayısıyla terceme eksik ve yanlışdır.

(64) Ebû Hüreyre'ye isnâd edilen bazı hadisler mevzûdur. (Bkz. es-Sibâi, es-Sünne, s. 339; el-Muallimî, el-Envâr, s. 209.) Ancak Goldziher'in iddiâ ettiği gibi "çoğu" ifadesi yanlışdır.

(65) I. Goldziher, İslâm Ansiklopedisi (Ebû Hüreyre Maddesi), IV, 32.

(66) el-Bakara, 159, 160.

rın belleymediklerini bellerdi (67). Ayrıca Ebû Hüreyre, Rasûlullâh'ın huzurunda duâ ederken "Allâh'ım senden unutulmayan ilim istiyorum" niyâtında bulunmuş, Rasûlullâh (s.a.v.) da bu duâyâ "Âmin" demiştir (68).

Ebû Hüreyre'nin kendi sözünde yer alan "karın tokluğu" *على ملء بطني*

veya *لشبع بطني* ifadelerinden Rasûlullâh (s.a.v.)'a mülâzemet se-

bebi olarak - Ebû Reyve'nin iddiâ ettiği gibi - karın doyurma manasını çıkarmak mesnedsiz bir iddiâdır. en-Nevevî (676/1277), İbn Hacer el-Askâlânî (852/1448) ve el-Aynî (855/1451) gibi hadis otoriteleri, "karın tokluğu"ndan maksat mal ve yiyecek biriktirmek, geçim sağlamak değil, kendi

günlük azık ve yiyeceğiyle iktifâ *مقتنعا بالقوت* etmesidir, şek-

linde izah etmişlerdir (69). Ebû Hüreyre'nin "ketm-i ilim" endişesinden kaynaklanan tebliğ şuur ve duygusu, gâyesinin karın doyurmak gibi madî bir hedef olmadığını göstermektedir.

(67) Buhâri, İlm, 42; İ'tisâm, 21; Buyû', 1; Hars, 21; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 159, 160; İbn Hanbel, Müsned, II, 240, 274.

(68) Bkz. İbn Hacer, Fethu'l-Bâri, el-Mektebe es-Selefiyye, I, 215.

(69) Bkz. Abdulmun'im Sâlih el-Izzî, Difâ' an Ebi Hüreyre, s. 74; es-Sibâi, es-Sünne, s. 314 vd.; M. Abdurrezzâk, Zulumât, s. 177, 178; M. Accâc, Ebû Hüreyre Râviyetü'l-İslâm, s. 173, 174.

N E T İ C E

Kaynak olarak *Hadîs*'in yeri ve önemi, konu ile alakalı bazı farklı görüşler ve bunlara verilen cevapları esas alan bu makâlemizde, ehl-i hadîsin gösterdikleri gayret sonunda elde edilen müsbet neticelere rağmen, *sünnet* etrafında şüphe ve tereddütlerin devamlı gündeme getirildiği görülmektedir. Asrımızda da "Hadis Mudâfaası" adı altında, bazı râvî ve hadis imamlarını yalancılık ve uydurmacılıkla itham edecek kadar ifrata varan bazı müellifler, bu akımı devam ettirmektedirler. Sünnetin ibtâlâine yönelik bu tür tenkidler ve olumsuz yaklaşımlar temelde, Kur'ân'ın doğru olarak anlaşılmasını ve dolayısıyla müslüman toplumların yaşayan Kur'ân ve yaşayan Sünnet haline dönüşmemesini gaye edinen müsteşriklerin zihniyetine hizmet etmektedir. Çünkü, Kur'ân'ın, Rasûlullâh (s.a.)'in şahsında fert ve toplum hayatına aktarılması demek olan sünnetin ihmal edilmesi, Kur'ân'ın anlaşılmasında anarşi ortamının hazırlanmasına zemin hazırlayacaktır.

"el-Masâdir ve el-Merâci'" başlığı altında sıralamış olduğu literatürden de anlaşılacağı üzere Ebû Reyeye, selef-halef, mahtût-matbû çok sayıda kaynaktan istifade ederek eserini hazırlamıştır. Ancak, bazı rivâyet ve târihî vak'aları naklederken bir bütünlük içerisinde değil, daha çok kendi görüş ve anlayışını destekler mahiyette olan kısımlara yer vermektedir. Dolayısıyla bazı meselelerde târihî malzemeleri işleyiş tarzı şartlı olduğu gibi, ilmî usûl ve objektiflikle de bağdaşmamaktadır.

Müellifin büyük ölçüde Tâhâ Hüseyin Reşid Rızâ (meselâ bkz. Advâ, s. 48, 86, 131, 137, 174, 201, 206, 283, 398, 410), Ahmed Emîn (meselâ bkz. Advâ, s. 146, 148, 177) ve I. Goldziher başta olmak üzere bazı müsteşriklerden etkilendiği müşâhede edilmektedir.

Biz, bu çalışmamızda müellifin, önemli gördüğümüz bazı görüş, yorum ve iddîalarını ele alarak değerlendirmeye çalıştık. Eserde, cumhûru temsil eden ehl-i hadîsin reddettiği bir çok görüşler bulunmaktadır. Tenkid için, üzerine yazılan reddiyeleri de itibara alarak doktora seviyesinde akademik bir çalışmanın yapılmasını memleketimiz için faydalı bulmaktayız. Hadis târih ve ricâlinin sağlam temellere dayandığını bir kez daha göstermek için, ağırbaşlı, ciddî ve yeni çalışmalar yapmak üzere özellikle müslüman genç akademisyenlere büyük görevler düşmektedir.